

Vzdělávání dětí cizinců: výzva českému školství

Kristýna Titěrová

Anotace:

Článek popisuje současné podmínky vzdělávání cizinců v České republice. Autorka článku vychází především ze současné legislativy, která vzdělávání cizinců určuje, a zároveň z praxe, ve které se projevuje celá řada překážek jejich vzdělávání a začleňování do škol. Součástí článku je také charakteristika cizinců jako žáků s odlišným mateřským jazykem, problematické momenty jejich začleňování, ale i výzvy, které českému školství přináší.

S otázkou migrace souvisí také vzdělávání migrujícího obyvatelstva v cílové (nebo i tranzitní) zemi. V České republice bylo vzdělávání cizinců po velmi dlouhou dobu záležitostí především vysokých škol. Tato situace již ale úplně neplatí. Zahraniční studenti vysokých škol jsou sice stále nejpočetnější skupinou cizinců v českém školství, ale i na nižších stupních škol se již setkáme s žáky, kteří mají zkušenost s migrací do nové země. Přítomnost žáků cizinců přináší našemu školství na jedné straně pozitiva a výzvy, ale na druhé straně i mnohá úskalí a nedostatky.

Integrace migrantů je jedním z „*důležitých úkolů, před nímž v současnosti stojí vzdělávací systémy všech evropských zemí*“¹. Prostřednictvím vzdělání získávají migranti totiž kromě společenských vazeb a vědomostí i jazykové dovednosti, které jsou pro integraci do naší společnosti stále klíčovým předpokladem. Na úspěšném začlenění žáků s odlišným mateřským jazykem do škol závisí do značné míry jejich následné zapojení do společnosti. A zároveň platí, že schopnost a způsob vyrovnávání se s žáky cizinci v našich školách zrcadlí vůli a schopnost celé naší společnosti řešit problematiku integrace migrantů. S jejich vzděláváním souvisí totiž velmi významně otázky nejen jazykové a pedagogické, ale zároveň

¹ Komise Evropských společenství: ZELENÁ KNIHA, *Migrace a mobilita: úkoly a příležitosti vzdělávacích systémů EU* [PDF]. 2008. [22.4. 2011]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0423:FIN:CS:PDF>

i otázky práv a nároků, sociální integrace a rovnosti přístupů – a to nejen ke vzdělání. Na následujících řádcích si představíme současnou situaci na poli vzdělávání cizinců a jejich možností a na druhé straně také možnosti samotných škol, které tyto žáky začleňují a vyučují.

Vzdělávání cizinců v číslech

Ve srovnání se zeměmi s dlouhodobou tradicí přijímání imigrantů, jako je například Velká Británie, Nizozemí, USA či Austrálie, kde se počty žáků z řad imigrantů pohybují i na hranici desítek procent, jsou počty cizinců v českých školách stále relativně nízké. Základní školy navštěvovalo v roce 2008/9 například 13 583 cizinců, což je 1,7 % z celkového počtu všech žáků. Na středních školách pak ve stejném období studovalo 7 134 cizinců (1,7 %) a na vysokých školách si zvyšovalo svou kvalifikaci 31 218 cizinců (8,4 %)². Nejvíce žáků základních škol je z Vietnamu, následují Ukrajina, Slovensko, Rusko, Mongolsko, Moldávie, Kazachstán, Čína, Bělorusko, atd. Vývojová řada za roky 2003 – 2009 ukazuje, že počty cizinců jsou na základních školách celkem konstantní, ale na středních školách se počet cizinců téměř zdvojnásobil a na vysokých školách se bez mála ztrojnásobil³. Demografické předpovědi jasně naznačují, že počty dětí z řad imigrantů se budou na našich školách stále zvyšovat, stejně jako porostou i počty cizinců obecně. Proto je nejvyšší čas, aby vzdělávací systém zareagoval na současnou situaci i s ohledem na budoucnost, se vším, co může přinést.

Právo cizinců na vzdělání

Asi každého napadne, jestli mají děti v cizí zemi, ze které nepocházejí ani ony, ani jejich rodiče, právo na přístup k bezplatnému vzdělání. Pravda je taková, že právo na základní vzdělání zaručuje všem dětem Úmluva o právech dítěte a zároveň i školský zákon. Takže výjimkou nejsou ani cizí státní příslušníci, kteří mají toto právo stejné jako jejich čeští spolužáci. Od novelizace školského zákona z roku 2008 nemusí navíc cizinci prokazovat legalitu pobytu při přijímání k povinné školní docházce. Školský zákon také předepisuje, aby přístup ke vzdělávání byl **rovný**, a zároveň deklaruje, že **nikdo nesmí být diskriminován kvůli rase, etnickému původu, jazyku, náboženství ani politickému přesvědčení**.

Vzdělávání cizinců se věnuje celý paragraf 20 školského zákona, podle kterého jsou cizinci rozděleni v zásadě na dvě kategorie: na občany Evropské unie a jejich rodinné příslušníky a na občany tzv. třetích zemí, tedy de facto zemí mimo EU. **Občané Evropské unie** mají přístup ke vzdělávání a školským službám podle školského zákona za stejných podmínek jako občané ČR.

² Český statistický úřad: *Děti, žáci a studenti podle státního občanství na mateřských školách, základních, středních a vyšších odborných školách a konzervatořích ve školním roce 2009/10.* [PDF]. ČSÚ. 2011. [22.4.2011]. [http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/69004BB19C/\\$File/c06t01.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/69004BB19C/$File/c06t01.pdf)

³ Český statistický úřad: *Mateřské, základní a střední školy, konzervatoře, vyšší odborné a vysoké školy - studující cizinci; 2003/04-2009/10.* [PDF]. ČSÚ. 2011. [22.4.2011]. [http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/2700322E8F/\\$File/c06r01.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/2700322E8F/$File/c06r01.pdf)

Občané tzv. třetích zemí mají přístup k základnímu vzdělávání a školským službám, včetně vzdělávání při výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy, pokud pobývají na území České republiky (a to i neoprávněně). Ke střednímu a vyššímu vzdělání mají přístup pouze za podmínek oprávněnosti pobytu na našem území. K předškolnímu a základnímu uměleckému vzdělání mají cizinci ze třetích zemí přístup, pouze pokud mají na našem území povolení k pobytu na déle než 90 dní.

Zvláštní skupinu cizinců tvoří děti **azylantů**, osob požívajících doplňkové ochrany, žadatelů o udělení mezinárodní ochrany nebo osob požívajících dočasné ochrany. Ty mají větší možnosti při vyrovnávání speciálních potřeb, které plynou z jejich specifické situace.

Žáci s odlišným mateřským jazykem

Cizinci se liší svými pobytovými statusy, zemí původu, ekonomickou situací a dalšími aspekty, sdílejí ale společný problém a tím je **jazyková bariéra**. Nezanedbatelný počet z nich nastupuje na školu bez znalosti vyučovacího jazyka. Navíc často do vyšších ročníků, kde má jazyková bariéra již velký vliv na přístup k výuce a učivu a zároveň na školní úspěšnost. Proto sdružení META, které se dlouhodobě zabývá problematikou vzdělávání cizinců, začalo používat pojem **žáci s odlišným mateřským jazykem (OMJ)**. Snažíme se tím poukázat právě na společnou charakteristiku těchto žáků, totiž mateřský jazyk odlišný od vyučovacího jazyka. Nově příchozí žáci zpočátku nerozumí ani běžné konverzaci, takže je obtížná základní domluva. Po překonání většího či menšího kulturního šoku, kdy někteří žáci vůbec nemluví (tzv. tiché období), následuje velmi dlouhá doba učení se novému jazyku. Po půl roce až dvou letech děti zvládají běžnou konverzaci, ale nový jazyk se stále učí. Je pro ně proto mnohem obtížnější porozumět odborné látce ve škole. Navíc se doma mluví jiným jazykem, a proto jim s úkoly ani s učením doma většinou nikdo nepomůže.

Začleňování žáků s odlišným mateřským jazykem

Ve většině evropských zemí jsou vytvořeny strategie na vzdělávání a začleňování žáků, pro které vyučovací jazyk není jejich mateřským jazykem. Například ve všech skandinávských zemích, Velké Británii, Německu, Nizozemí i Belgii je propracován systém přijímání a následné podpory migrantů, včetně přístupu k jazykové výuce, asistentům pedagoga a podobně. A jak na tuto situaci reaguje český vzdělávací systém?

Český školský zákon umožňuje žákům bez znalosti českého jazyka navštěvovat *třídy pro jazykovou přípravu*, které jsou zaměřeny na rozvoj jazykových dovedností. Jejich velkým nedostatkem je to, že jsou určeny **pouze** pro děti občanů EU (kterých je z celkového počtu cizinců necelá třetina, navíc se převážně jedná o žáky ze Slovenska). Jejich nevýhodou je také omezený rozsah – pouhých 70 vyučovacích hodin v maximálním rozsahu jednoho pololetí. Nedostatky školské legislativy se bohužel násobí také v jejich reálném naplňování. Třídy pro jazykovou přípravu jsou pouze v kraji vybraných školách, často mimo reálný dosah cizinců a v některých případech také bez vědomí pedagogů dotčených škol. Výsledkem

je, že třídy pro jazykovou přípravu navštěvuje zanedbatelný počet cizinců z EU, zatímco pro většinu žáků, kteří by jazykovou přípravu potřebovali, jsou nedosažitelné.

Praxe je tedy taková, že většina cizinců nastupuje do škol bez znalosti češtiny a jejich jazyková podpora je založena spíše na altruismu a ochotě učitelů, kteří tyto žáky doučují ve svém volném čase, než na systémovém opatření ministerstva školství. Určitou alternativou jsou dotační programy MŠMT, které jsou zaměřené na integraci cizinců nebo přímo na realizaci kurzů českého jazyka. Škola s větším počtem žáků s OMJ může požádat o dotaci na kurzy, doučování nebo přímo na asistenta pedagoga pro žáky se sociálním znevýhodněním. Tyto dotační programy ovšem v jejich současné podobě nelze brát jako systémové opatření - nejsou dosažitelné pro všechny školy vzdělávající cizince a navíc jejich realizace není časově vhodně rozvržená vzhledem ke školnímu roku. Programy jsou například vyhlášovány na jaře a jejich realizace je vymezena kalendářním rokem, to znamená, že nekorespondují s průběhem školního roku.

Kromě tříd pro jazykovou přípravu, které jsou omezené na děti občanů EU, se současná nedostatečnost české legislativy projevuje také v kategorizaci žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (SVP). Jedná se o žáky, kteří mají speciální vzdělávací potřeby vyplývající ze zdravotního nebo sociálního znevýhodnění a kteří mají díky nim nárok na vyrovnávací opatření v podobě přizpůsobeného učiva a podmínek výuky. Přestože neznalost vyučovacího jazyka je objektivní speciální vzdělávací potřebou, která vyžaduje vyrovnávací opatření v podobě výuky češtiny jako cizího jazyka, školský zákon ani příslušné vyhlášky tuto neznalost za speciální potřebu nepovažují. Proto žáci s OMJ nemají nárok na vyrovnávací opatření v podobě asistenta pedagoga ani individuálního vzdělávacího plánu, které by jejich postupné začleňování do výuky velmi usnadnily. Výjimkou jsou azylanti a žadatelé o azyl, kteří jsou zařazeni do kategorie žáků se SVP a měly by mít na vyrovnávací opatření nárok. V praxi bohužel zatím tento nárok není vždy příslušnými kraji akceptován a školy nedostávají asistenty pedagoga ani na azylanty.

Problematika vzdělávání žáků s OMJ je zatím podhodnocena také metodicky. Neexistují žádné oficiálně deklarované postupy v integraci nově přichozích žáků cizinců ani žádné oficiální výukové materiály, které by učitelé mohli okamžitě po příchodu žáků použít. Důsledkem je spíše intuitivní přístup, který není vždy podložen zkušenostmi, a přestože je často veden dobrým úmyslem, nemusí vždy dobře dopadat. Výsledkem jsou pak například patnáctiletí žáci ve čtvrté třídě ZŠ, jejichž zařazení o několik ročníků níž bylo snahou o řešení jazykové bariéry. A na druhé straně žáci, kteří nejsou po několik let klasifikováni z mnoha předmětů a zvyknou si, že i když nebudou dělat nic, tak postoupí do vyšších ročníků. To rozhodně není dobrý návyk pro současný trend celoživotního učení. I když jsou tyto případy spíše extrémnějšího rázu, ukazují, že určité metodické vedení je v případě cizinců velice potřeba.

Inkluzivní škola.cz

Určitou metodickou podporu nabízí učitelům i ředitelům škol sdružení META ve formě informačního portálu www.inkluzivniskola.cz, který vznikl z dotačního programu MŠMT na integraci cizinců a v současné době je spolufinancován z prostředků Evropského fondu pro integraci státních příslušníků třetích zemí. Na tomto portále jsou v několika základních sekcích soustředěny informace o vzdělávání a začleňování žáků cizinců. Výuce češtiny jako cizího jazyka, výukovým materiálům, učebnicím atd. je věnována sekce **čeština**. Učitelé v ní naleznou kromě odkazů na různé zdroje také tipy na komunikaci s cizincem a především velké množství pracovních listů přímo do výuky. Legislativě cizinců, zemím původu a charakteristice žáků s OMJ je věnována sekce **migrace**. **Organizační** část se zaměřuje na mateřské, základní i střední školy a připraví učitele nebo ředitele škol na samotné přijetí cizinců a následná opatření v podobě zajištění kurzů češtiny, asistenta pedagoga nebo vyrovnávacího plánu. Sekce **pedagogika** obsahuje úvod do inkluzivní výuky, tipy na práci v jednotlivých předmětech i s kolektivem a seznámí učitele s průřezovým tématem multikulturní výchovy.

Nedílnou součástí portálu jsou také **zdroje a inspirace**, kde jsou soustředěny užitečné odkazy, dokumenty ke stažení a studijní materiály spojené s konkrétními tématy a zároveň jsou k dispozici také příklady dobré praxe, kazuistiky a užitečné kontakty.

Vzdělávání cizinců je výzva

Současným trendem je inkluzivní vzdělávání. To znamená vzdělávání **všech** dětí ve školách hlavního vzdělávacího proudu. Cílem inkluze je společné vzdělávání majoritních dětí s dětmi se speciálními vzdělávacími potřebami, za přítomnosti veškerých podpor, které vyrovnávají a adekvátně odpovídají na vzdělávací potřeby těchto dětí. Přestože žáci cizinci zatím nejsou považováni za žáky se SVP, inkluze se týká i jich. Základním principem inkluze je tedy přizpůsobení výuky žákům, nikoliv naopak, což je typické pro současný integrační přístup. Pokud vycházíme z potřeb žáků s OMJ, to znamená především z potřeby podpořit jazykové dovednosti, naučit se správně používat jazyk, rozumět a komunikovat, je zřejmé, že s přesahem do všech předmětů je to velká výzva pro naše pedagogy. Zároveň je to ale něco, co potřebují rozvíjet všichni žáci. Pokud učitelé pojmu vyučování z této perspektivy, výuka bude mít větší smysl a bude přínosnější pro všechny žáky, nejen pro žáky s OMJ. A to je principem a výhodou inkluze. A zároveň velkou výzvou našemu školství.

Kromě změny stylu výuky a rovnosti příležitostí jako takové je vzdělávání cizinců a žáků s OMJ spojeno se základními prvky, na kterých by měla stát každá demokratická společnost. Patří k nim zejména tolerance, respekt k druhým a jejich odlišnosti a otevřenost novému, jinému a neznámému. Všechny tyto demokratizační prvky jsou pak výzvou pro školy, aby pracovaly na atmosféře ve třídách a vztazích mezi jednotlivými žáky, aby předcházely problémům plynoucím z předsudků a xenofobie. Jasně vymezení pravidel a zároveň

odmítnutí jakýchkoliv projevů xenofobie či rasismu je jedním z klíčových opatření. A to směrem k žákům, ale i učitelům.

Druhým, neméně významným opatřením, je pak rozvíjení interkulturní senzitivity, to znamená citlivosti k odlišnému vnímání světa, kultury, školy i sebe samého, které by mělo být jednou z náplní průřezového tématu multikulturní výchovy, které je povinným obsahem každého školního vzdělávacího programu. Základem interkulturní senzitivity je reflexe vlastních zkušeností ze setkání s odlišným prostředím, jazykem, zvyklostmi a podobně. Tuto reflexi by měli podstoupit v první řadě sami učitelé, kteří žáky s OMJ vyučují, a následně samozřejmě také spolužáci dětí cizinců. Teprve poté, co se dokážeme vžít do situace přechodu do nového prostředí, ve kterém nikomu a ničemu nerozumíme, můžeme vnímat svět očima žáků s OMJ a díky tomu mnohem lépe porozumíme jejich potřebám. Vyrovnavání potřeb žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (včetně žáků s OMJ, kteří do této skupiny patří fakticky, nikoliv oficiálně) v běžném vzdělávacím proudu je podstatou inkluze a zároveň budoucností našeho školství. Vzdělávání žáků s odlišným mateřským jazykem se zkušeností migrace z odlišné země původu může tedy naše školy paradoxně zkvalitnit a obohatit. Důležité je, aby si toho byli vědomi nejen pedagogové a ředitelé škol, ale i zřizovatelé, školské odbory a v neposlední řadě také zákonodárci a odpovědní úředníci ministerstva školství.

Info o autorce:

Kristýna Titěrová je absolventkou Filozofické fakulty UK v Praze, obor kulturologie. Několik let působila jako pedagog na ZŠ. Od roku 2009 pracuje jako odborná pracovníce ve sdružení META, o.s. Na starosti má především portál www.inkluzivniskola.cz, ale také poradenství učitelům v oblasti vzdělávání cizinců a lektorsky se podílí na seminářích pro pedagogy.